

Dr. MILIVOJE MARKOVIĆ,
redovni profesor

P R A V N O S N A Ž N O S T

I. Vezanost suda presudom

Od pravnosnažnosti treba razlikovati: vezanost suda (svojom) presudom:

— sud koji je presudu izrekao vezan je njome, u tome smislu, što je više ne može sam izmeniti ili opozvati od trenutka kad je objavljena ili — ako nije objavljena — iz suda otpravljena;

— vezanost suda svojom presudom označava završetak jedne instance u parnici; Ustavom zagantovano, a zakonom regulisano pravo žalbe omogućava nezadovoljnoj stranci, da ulaganjem pravnog leka otvori postupak pred višom instancom, koja može presudu nižeg suda da potvrdi, preinači ili ukine, i da pravnu stvar vrati na ponovno raspravljanje i odlučivanje;

— kad je iscrpna mogućnost da se sudska odluka pobija redovnim pravnim lekom, stoga što je rok protekao, a stranke pravni lek nisu uložile, ili su se odrekle prava na upotrebu redovnog pravnog leka, ili su uloženi pravni lek povukle, ili je po uloženom pravnom leku izrečena odluka u poslednjoj instanci, kaže se, da je presuda stupila u pravnu snagu ili da je postala pravnosnažna, a dotle sporna stvar postala je *presuđena stvar*, koja vezuje sve sudove u zemlji (izuzev krivičnih) i sve druge državne organe, tako da se o zahtevu, o kojem je pravnosnažno odlučeno, ne može pokretati nova parnica, odnosno, ako se tužba podigne, sud će tužbu odbaciti (čl. 332/2 Zpp);

— vezanost suda za pravnosnažnu presudu označava kraj parnice sa okončanjem spora između stranaka: i one su presudom vezane tako da ubuduće svoje ponašanje mora da prilagode zapovesti u presudi izrečenoj, isto onako kao što su dužne da se pokore zapovesti sadržanoj u zakonu;

— dejstvo pravnosnažnosti presude znači *vezanost* sudova za sadržinu presude — u docnijim parnicama, tako da je sadržina pravnosnažne presude u docnijim parnicama merodavna: docniji sud ima raniju pravnosnažnu presudu da primi takvu kakva je, i to kako onda kad je o istome spornom predmetu između istih stranaka pokrenuta nova parnica, tako i onda, kad odluka u (novoj) parnici zavisi od rešenja jednog pravnog pitanja koje je pravnosnažno rešeno ranijom presudom;

— cilj ove vezanosti suda ranijom pravnosnažnom presudom u istoj pravnoj stvari jeste u tome, da se predupredi kolizija presuda, koja bi bila neizbežna, kad bi o istoj pravnoj stvari moglo ponovo da se raspravlja i odlučuje: *ne aliter modus litium multiplicatus summam et inexplicabilem faciat difficultatem, maxime si diversae pronunciantur* (D. 44. 2. 6., Paulus).

II. Pojam pravnosnažnosti

Izrazom *pravnosnažnost* označava se dvoje:

(1) Jedno *svojstvo* konačne sudske odluke u određenoj pravnoj stvari, koje se sastoji u tome, da se odluka u toj pravnoj stvari više ne može napadati redovnim pravnim lekom, odnosno da se uopšte ne može ili da se više ne može ukinuti ili izmeniti u instancionom postupku. To je, dakle nepobojivost, odnosno neizmenjivost odluke po zahtevu nezadovoljne stranke u postupku koji je namenjen i uređen za preispitivanje nižestepene odluke od strane višestepenog suda. Iz praktičnih razloga mora svaka presuda jednom da postane nepobojiva, to jest takva, da se više u toku parnice ne može napadati i menjati, jer postupak mora jednom da se okonča, između stranaka da se uspostavi pravni mir, i zato konačna odluka ne sme da ostane neizvesna. Ta praktično potrebna nepobojivost naziva se *formalna* ili *spoljašnja pravnosnažnost*;

(2) Jedno *dejstvo* koje konačna sudska odluka proizvodi *izvan parnice u kojoj je izrečena*, koja, dakle, prevazilazi spor što je odlukom rešen, a sastoji se u autoritativnosti, neosporivosti i obaveznosti njene sadržine za stranke, za sudove i za druge državne organe u zemlji, u tome smislu, što je pravni odnos između stranaka raspravljen jednom za svagda, tako da je pravna posledica u presudi izrečena ubuduće merodavna u svim situacijama u kojima se pojavi pravno pitanje o kojem je presudom odlučeno, te je ponovno raspravljanje i odlučivanje o njemu zabranjeno, a ukoliko je ono od prejudicijelnog značaja za rešenje nekog drugog spornog pitanja, pravna posledica izrečena u pravnosnažnoj odluci naprosto će se uzeti u podlogu odluke koja se sada donosi. *Utvrđenje* u presudi označava se kao njena *materijalna* ili *suštinska* ili *unutrašnja pravnosnažnost*.

Mnogi pisci smatraju, da je temin „formalna pravnosnažnost” neispravan, jer ono što se njime označava ustvari ne znači pravnu snagu presude, već samo obeležava jedan formalni moment u razvoju parnice, određuje samo vremenski trenutak u kojem je za pravnu stvar u pitanju konkretizovana pravna norma i parnica okončana. Međutim, termin se i dalje zadržava, stoga što je u literaturi potpuno odomaćen, pa je u toj situaciji — kako je to nekad neko, čini mi se tačno, rekao: bolje i jedan pogrešan izraz, o čijem se značenju svi slažu, nego jedan nov koji će mnogima biti stran. Kad se za jednu odluku kaže da je „pravnosnažna”, obično se misli na njenu formalnu pravnosnažnost, dakle, na nepobojivost.

III. Opravdanje pravnosnažnosti

U figuri rečeno, spor predstavlja jedno patološko stanje u razvoju jednog građanskopravnog odnosa, pa stoga — dva zahteva postupku za rešavanje sporova: (1) taj postupak treba da dovede do ispravnog rešenja spora, što znači do odluke koja odgovara istinskom stvarnom i pravnom stanju spornog odnosa, a najjaču garanciju za to imamo u mogućnosti da odluku jednog sudije uzastopno preispitaju druge sudije, i (2) taj postupak mora jednom da se završi odlukom koja će biti definitivna, tako da za budućnost unese potpunu izvesnost u dotada sporni pravni odnos.

U postupku koji dozvoljava pobijanje presude ne može dejstvo pravnosnažnosti da nastupi već samim donošenjem prvostepene presude — ako stranka, nezadovoljna presudom, uloži pravni lek i pri njemu ostane. (Nije presuda mogla da postane pravnosnažna ni za vreme trajanja roka za ulaganje pravnog leka, jer već sama mogućnost za ulaganje redovnog pravnog leka suspenduje pravnosnažnost presude). Jedna presuda koja još može da bude pobijena redovnim pravnim lekom vezuje sud koji ju je doneo, u tom smislu, što taj sud ne može da je opozove, da je ukine ili preinači. Ali, to može da učini viši sud. I presuda će konačno vezivati sud kao celinu, kad bude rečena poslednja sudska reč u toj pravnoj stvari, a to će biti odluka suda poslednje instance. Tek tada će odluka stupiti u pravnu snagu ili postati pravnosnažna.

Ako bi, i posle završene parnice, parničari ostali slobodni da se drže ili ne drže sudske odluke, spor bi između njih ostao otvoren kao što je bio i pre parnice ili za vreme trajanja parnice, a pravni odnos u pitanju ostao bi neizvestan. Zbog toga, definitivna sudska odluka ima vezujući, autoritativan ili imperativan karakter, jer sudija je spor presudio, a zakon naređuje, da to, što je sudija presudio, važi kao da je sam zakonodavac naredio. „Kad se kaže, da se presuđena stvar sastoji u jednoj komplementarnoj zapovesti, razume se, pošto je proces normalno deklaratoran, da zapovest na koju se svodi sudijin sud, ne stvara, nego utvrđuje jedan preegzistentni pravni odnos; a utvrđuje ga sa imperativnim dejstvom, što znači da, posle presude, pravni odnos postoji kao da ga je sam zakon singularno staturao”. (Carnelutti, Istituzioni I, p. 78). Ako bi stranka, koja nije zadovoljna presudom, mogla bez ograničenja da zahteva izmenu izrečene odluke, onda bi parnica ostala otvorena, i postupak ne bi postigao jedan od svojih ciljeva — da se uspostavi pravni mir između stranaka. I zato, na jednoj određenoj tački u razvoju parnice, presuda postaje neizmenjiva u instancionom postupku, uz rizik da, možda, i ne bude apsolutno ispravna. Ona će tada vezivati stranke i sud, ne zato što je pravilna, nego zato što je — pravnosnažna.

Praktična potreba za definitivnim pravnim situacijama nalaže, da se mogućnost preispitivanja sudske odluke i sadržinski i vremenski ograniči. Nesumnjivo, potrebne su garancije za ispravnost sudske odluke. Ali, sa ostvarivanjem želje za pravilnošću ne može da se ide u beskonačnost, već se — kad se iscrpu redovni pravni lekovi — zadovoljavamo pretpostavkom o ispravnosti sudske odluke: *res judicata*

pro veritate accipitur. Kako pored redovnih postoje i vanredni pravni lekovi kojima se može vojevati protiv pravnosnažnih odluka, i neizmenjivost pravosnažne odluke nije apsolutna, već ima relativnu vrednost.

Pravnosnažnošću se sud izrečen u jednom konkretnom slučaju uklapa u sistem zapovesti koje u svome skupu sačinjavaju pravni porredak. Time se teorija procesa vezuje za opštu teoriju prava. Kaže se, da zapovest izrečena u presudi ima komplementaran karakter. Ona pravo ne dovodi do egzistencije, nego do evidencije: odluka kojom je tužbeni zahtev usvojen, ili je odbijen ima, normalno, deklaratoran, a ne konstitutivan karakter — ne stvara jedan nov, nego utvrđuje jedan pravni odnos (jedan građanskopravni odnos) koji je postojao pre parnice. (Izuzetak su pravopreinačavne presude, a sporno je, kakav značaj imaju materijalnopravno neispravne presude). Presudom je sudija formulisao „volju zakona” u konkretnom slučaju. I zbog svega toga — *ne bis in idem!* O istoj pravnoj stvari između istih stranaka ne može da se vodi nova parnica, ne može iznova da se raspravlja i odlučuje. Za to govori, pored drugih razloga, i taj, što bi ponovnom parnicom neracionalno opterećivali sud, dok bi, s druge strane, postojala opasnost od protivrečnih presuda o istom pravnom pitanju, od čega bi trpeo ugled pravosuđa.

Parnica se normalno završava odlukom o postojanju ili nepostojanju zahteva što ga je tužilac podigao: u presudi sud izriče, da postoji ili ne postoji pravno tvrđenje što ga je tužilac u tužbenom zahtevu postavio. Tim utvrđenjem — konačno izrečenim — pravna stvar postaje jednom za svagda nesporna. To utvrđenje je „konačno izrečeno” onda, kad je presuda postala formalno pravnosnažna. I od toga trenutka (a) više neće moći da se pokreće nova parnica o istoj pravnoj stvari između istih stranaka, i (b) to utvrđenje će biti merodavno kao odgovor na buduća prejudicijelna pitanja u budućim parnicama između istih stranaka. Ponovno pokretanje parnice posle pravnosnažne sudske odluke bilo bi protivno ne samo interesima pobedničke stranke, nego i opštem interesu — da se što pre uspostavi i održi pravni mir i sigurnost pravnih odnosa.

Misao, da sudska presuda treba da stvori konačnu izvesnost između stranaka, našla je izraz u ustanovi materijalne pravnosnažnosti. Kad je odluka jednom postala nepobojiva (formalno pravnosnažna), ona od tog trenutka proizvodi specifična dejstva: autoritativnost, konačnost i neosporivost utvrđenja izrečenog u presudi — ima snagu zakona za stranke. Kaže se, da je to dejstvo sudske odluke koja je stupila u pravnu snagu. Kad je presudom tužba usvojena, time je utvrđeno, da stoji pravno tvrđenje koje je tužilac tužbom postavio. I obrnuto: kad je presudom tužba odbijena, utvrđeno je, da to pravno tvrđenje ne stoji.

IV. Formalna pravnosnažnost

O formalnoj pravnosnažnosti govori se u vezi sa višestepenošću suđenja. Svaki sud je sopstvenom presudom vezan u tome smislu, što je više ne može menjati od trenutka kad je presuda usmeno objavljena ili, ako nije objavljena, od trenutka kad je u pismenom sastavu

iz sudske zgrade otpravljen. U ovom trenutku, pod „sudom“ razumemo — sud koji je odluku doneo. Kad bi se sudilo samo u jednom stepenu, odluke bi sticale pravnu snagu čim su izrečene (tačnije, objavljene ili otpravljen). Međutim, u cilju što potpunije ispravnosti odluke, suđenje može da prođe kroz dva ili tri stepena uzastopno: jednu istu pravnu stvar uzastopno ispituju dva ili tri suda koji stoje među sobom u odnosu nižeg i višeg suda. Sve dotle, dok se odluka jednog suda može izmeniti odlukom drugog, višeg suda, ona nije stupila u pravnu snagu, jer nije konačna u parnici iako je konačna u instanci u kojoj je izrečena. Ona je u parnici konačna onda, kad je sud u određenoj pravnoj stvari rekao svoju poslednju reč. Tada pod „sudom“ razumemo sve sudske instance u celini, sve sudove koji su po Zakonu o parničnom postupku pozvani da jednu stvar uzastopno razmatraju u redovnom instancionom postupku. Sud, kao organ pravosuđa u celini, rekao je svoju poslednju reč tek kad je najviša instanca donela odluku po poslednjem mogućem (uloženom) pravnom leku ili kad protiv odluke poslednje instance koja je odluku izrekla redovan pravni lek nije više dopušten, ili kad stranke nisu do kraja iskoristile redovan instancioni put za napadanje odluke, tako da je i odluka niže instance postala pravosnažna. Formalna pravna snaga jedne odluke znači njenu nepobojivost, tačnije, isključenje mogućnosti da po redovnom pravnom leku bude izmenjena, to jest ukinuta ili preinačena.

V. Nastupanje formalne pravnosnažnosti

Za formalnu pravnosnažnost sposobne su sve odluke, pa i one kojima materijalna pravnosnažnost ne pripada: — sve odluke, presude ili rešenja, koje su ili unapred nepobojive ili mogu da budu pobijane redovnim pravnim lekom, tako da postaju nepobojive tek posle proteka roka propisanog za pobijanje (ako pravni lek nije uložen), odnosno sa odlukom suda poslednje instance po uloženom redovnom pravnom leku.

(Ima odluka koje nisu nepobojive, ali nisu samostalno pobojive, pa mogu biti pobijane samo zajedno sa konačnom presudom. Za njih ne odgovara pojam formalne pravnosnažnosti. Ako ipak hoće taj izraz da se upotrebi, može se reći da one postaju pravnosnažne tek sa konačnom presudom).

Odluka postaje formalno pravnosnažna, kad ne može više da se napada redovnim pravnim lekom (ni prigovorom). Mogućnost upotrebe, i upotreba, vanrednih pravnih lekova ne sprečava nastupanje formalne pravnosnažnosti.

Trenutak u kojem nastupa formalna pravnosnažnost zavisi od toga, 1° da li je protiv odluke dopušten ili nije dopušten redovan lek, 2° ako je redovan pravni lek dopušten, od toga, da li je uložen ili nije uložen, i 3° ako su stranke pravni lek uložile, od toga da li su pravni lek povukle ili supri njemu ostale.

1° Kad protiv jedne odluke nema redovnog pravnog leka, ona postaje pravnosnažna u trenutku u kojem nastupa vezanost suda sopstvenom odlukom, a to je trenutak kad je objavljen ili, ako se ne objavljuje, kad je iz suda otpravljen.

Sa pojmom formalne pravnosnažnosti ne treba nikako mešati, kako to neki čine, dejstvo jedne pravnosnažne odluke, ili uopšte dejstvo odluke, prema strankama. U pitanju su dve sasvim različite stvari. Svejedno, kojeg je trenutka jedna odluka postala formalno pravnosnažna, njeno dejstvo prema svakoj stranci otpočinje, ako odluka nije objavljena, od trenutka kada je odluka stranci dostavljena, kako je izričito propisano odredbom čl. 334/2 Zpp, pa od tog trenutka počinje da teče paricioni rok i rok za ulaganje vanrednog pravnog leka. Ako protiv pojedinačnog rešenja, nije dopuštena zasebna žalba, ono postaje pravnosnažno zajedno sa odlukom uz koju se redovnim pravnim lekom može napadati.

2° Sama dopuštenost redovnog pravnog leka odlaže nastupanje pravnosnažnosti (suspenzivno dejstvo redovnog pravnog leka), a dokle — to zavisi jednim delom od ponašanja stranke koja je na pravni lek ovlašćena:

a) Stranka se može odreći prava na upotrebu redovnog pravnog leka. Ne unapred. Nego tek od trenutka kad je to pravo stekla, a to je od objavljivanja ili od dostavljanja odluke koja je po nju nepovoljna, a protiv koje je zaseban pravni lek dopušten (čl. 349/1). Od trenutka kad je izjava o odricanju prispela sudu, odricanje je postalo neopozivo: stranka koja se pravnog leka odrekla, ne može više odluku redovnim pravnim lekom da napada (čl. 349/3). Ako su se obe stranke pravnog leka odrekle, odluka je postala pravnosnažna, i to u trenutku u kojem je sudu prispela izjava stranke koja se pravnog leka poslednja odrekla. (Poneki pisci kažu, da je, u slučaju odricanja, odluka postala za pojedinu stranku pravnosnažna onog trenutka kojeg je njena izjava o tome postala neopoziva. Čini mi se, da je to potpuno pogrešno. Ne može odluka za jednu stranku biti, a za drugu ne biti pravnosnažna — ako „formalna pravnosnažnost” znači nemogućnost da se jedna odluka više napada redovnim pravnim lekom. Sasvim je nešto drugo, što jedna stranka može ranije, a druga docnije da *izgubi pravo* na pobijanje odluke. Ako je samo jedna stranka to pravo izgubila, a druga nije, — odluka još nije postala pravnosnažna, jer ta druga može pravni lek da upotrebi, pa time da izazove preinačenje ili ukidanje odluke. To proizilazi iz samog pojma formalne pravnosnažnosti: odluka je formalno pravnosnažna kad se više ne može pobijati redovnim pravnim lekom. Formalna pravnosnažnost je jedno objektivno svojstvo odluke. Za njeno nastupanje nije ni od najmanjeg značaja, da li je odluku pobijala samo jedna stranka ili su to činile obadve. Dokle god postoji mogućnost da protiv odluke ma ko upotrebi redovan pravni lek, sve dotle odluka nije postala formalno pravnosnažna. Odricanjem samo jedne stranke od prava na upotrebu redovnog pravnog leka, samo je ona izgubila mogućnost da odluku napada. Ali time ta stranka nije mogla odluci dati svojstvo formalne pravnosnažnosti, ako ova znači — nepobojivost, i ako još uvek postoji mogućnost da neko drugi (protivna stranka ili javni tužilac) protiv odluke upotrebi redovan pravni lek. Odricanjem od prava na upotrebu redovnog pravnog leka, stranka je samo „doprinela nepobojivosti odluke”, ali nije isključila mogućnost pobijanja od strane drugih koji su na to ovlašćeni. Neispravno je govoriti, da je prema stranci koja se pravnog leka odrekla nastupila for-

javnog tužioca, kad je on na žalbu zakonom ovlašćen) odluka može da bude preinačena ili ukinuta — razume se samo po sebi, sa dejstvom i prema stranci koja se prava na upotrebu pravnog leka odrekla.

b) Za ulaganje pravnog leka stranke imaju na raspoloženju zakonom određen strogi rok. Ako nisu obe stranke izjavile da se odriču prava na upotrebu pravnog leka, onda je sve do isteka roka sudbina odluke neizvesna. Blagovremeno uložena žalba sprečava da odluka postane pravnosnažna „u delu koji se pobija žalbom” čl. 348/2). (Valja, međutim, imati u vidu odredbu čl. 365/4: U delu u kojem se presuda ne pobija, drugostepeni sud pazi samo da li postoji bitna povreda odredaba parničnog postupka iz čl. 354/2 i na pravilnu, primenu materijalnog prava, a ako nađe da takva povreda postoji, onda će takvu presudu ukinuti. Da li je, onda, s obzirom na rečeno, pravilno govoriti, da „presuda postaje pravnosnažna u delu u kojem se žalbom ne pobija”?-). — Stranka koja propusti rok za redovan pravni lek, gubi pravo da ga naknadno uloži (ali ne valja reći, da odluka usled toga „prema njoj postaje pravnosnažna”!). Ako to učine obe stranke, odluka postaje pravnosnažna. — Pravni lek koji je uložen po proteku roka ne sprečava nastupanje pravnosnažnosti; u trenutku u kojem je istekao *dies ad quem*, pravnosnažnost je nastupila *ex tunc*, a ne tek od donošenja rešenja kojim je neblagovremeni pravni lek odbačen.

3° Kad stranka uloži pravni lek, ona može pri njemu ostati ili ga može povući (od njega odustati, kako se kaže u zakonu) pre no što je viši sud o njemu doneo odluku (čl. 349/2). Povlačenje pravnog leka je neopozivo, (čl. 349/2) i ima za posledicu nastupanje formalne pravnosnažnosti odluke protiv koje je pravni lek bio uložen, ako je pravni lek bila žalba samo jedna stranka pa od njega odustala, odnosno ako su obe stranke uložile pravni lek i od njega odustale — kad sudu stigne izjava stranke koja je od pravnog leka poslednja odustala. Ako su stranke (ili samo jedna od njih) ostale pri uloženom pravnom leku, sudbina pobijane odluke zavisi od toga, da li će viši sud, prilikom rešavanja o pravnom leku, naći da je nedopušten ili dopušten, i ako je dopušten da li je osnovan ili neosnovan:

a) Nedopušten (i neblagovremen) pravni lek odbacuje već prvostepeni sud, a ako je ovaj propustio da to učini, odbaciće ga viši sud. U rešenju o odbacivanju konstatovaće se, da je pravnosnažnost odluke nastupila još onda, kad su se za to stekli zakonski uslovi, bez obzira na nedopušteno uloženi pravni lek;

b) Neosnovanu žalbu drugostepeni sud odbija, a pobijanu presudu potvrđuje; drugostepena odluka postaje formalno pravnosnažna;

c) Osnovan pravni lek viši sud usvaja, pa pobijanu odluku preinačuje ili ukida. Usled toga otpada svaka mogućnost da pobijena odluka postane pravnosnažna.

VI. Formalna pravnosnažnost je nedeljiva

Da sasvim raščistimo pitanje koje smo maločas samo dodirnuli: da li formalna pravnosnažnost nastupa istovremeno za oba parničara, ili može da nastupi u razna vremena, za svakog od njih pojedinačno?

Ako se pod formalnom pravnosnažnošću razume — što prihvatam kao ispravno — „konačnost, neospornost i neizmenljivost odluke na području parničnog ili vanparničnog postupka, u kojem je ta odluka nastala” (Zuglia, Građanski parnični postupak, str. 480, 481), ili „svojstvo presude po kome se ona ne može više pobijati redovnim pravnim lekom” (Poznić-Vražić-Bačić, Komentar, primedba 1 uz čl. 322), onda nikako ne mogu da prihvatim mišljenje, da odluka postaje formalno pravnosnažna *prema svakoj stranci posebno* u slučajevima propuštanja roka za ulaganje pravnog leka (kako misle napred pomenuti pisci), ili u slučaju odricanja od pravnog leka. Ako je formalna pravnosnažnost jedno *svojstvo presude*, — što prihvatam, — onda presuda ne može to *svojstvo* prema jednom parničaru imati, a prema drugom ga nemati. Ili ga ima, ili ga nema, — *tertium non datur*. (Sem, ako se pod pravnosnažnošću, formalnom pravnosnažnošću, razume nešto drugo, a ne jedno *svojstvo* odluke!).

Sve dokle odluka može da se pobija redovnim pravnim lekom, od obe ili samo od jedne stranke, sve dotle odluka nije stupila u pravnu snagu, nije formalno pravnosnažna. Ako je i samo jedna stranka uložila pravni lek, nastupanje pravnosnažnosti je suspendovano i za drugu stranku, jer po pravnom leku i samo one prve presuda može da bude preinačena ili ukinuta.

Sa pojmom formalne pravnosnažnosti ne treba mešati pojam „ovlašćenja na pobijanje presude”, kao ni pojam „vezanosti presudom”. Ono prvo je jedan objektivni moment, drugo dvoje su subjektivni momenti, jer je ono prvo jedno svojstvo presude, dakle, tiče se presude kao takve a ovo drugo dvoje su ovlašćenja parničnih stranaka i ovlašćenje suda:

— presuda je formalno pravnosnažna kad ni sud ne može više da je izmeni ni stranke (odn. javni tužilac) ne mogu njenu izmenu da traže;

— sud je vezan za svoju odluku od trenutka kad ju je objavio ili od trenutka kad ju je, pismeno izrađenu, u overenom prepisu iz sudske zgrade otprovio, bez obzira na to, da li je presuda već postala formalno pravnosnažna (jer su se recimo obe stranke odrekle upotrebe prava na pravni lek) ili još ima mogućnosti za njeno pobijanje. Nikome ne pada na um da kaže, da je „presuda prema sudu postala pravnosnažna” samim tim što sud više ne može da je izmeni. Ona će postati pravnosnažna, ako je niko od ovlašćenih (stranke ili javni tužilac) ne bude napadao redovnim pravnim lekom u zakonskom roku, ali do isteka toga roka ili do odricanja obeju stranaka od upotrebe prava na pravni lek (koje treba da je prispelo sudu), ili do povlačenja uloženog pravnog leka ona nikako ne može da postane pravnosnažna;

— stranke su — i to svaka za sebe — vezane objavljenom ili dostavljenom im odlukom ako u zakonskom roku posle objavljivanja ili dostavljanja ne ulože pravni lek; vezane su u tome smislu, što po proteku toga roka odluku više ne mogu napadati redovnim pravnim lekom. Ali, to ne znači da je svaka stranka za sebe, propuštanjem roka za ulaganje pravnog leka, ili odricanjem od prava na pravni lek, ili povlačenjem uloženog pravnog leka, stvorila ili izazvala *svojstvo* presude koje se naziva formalnom pravnosnažnošću. Jer stranke ne mogu

to svojstvo da stvore. Ono nastupa po samom zakonu — kad više pravni lek protiv jedne odluke ne može da bude uložen. Stranke mogu samo da doprinesu da se spreči nastupanje toga svojstva — ako ulože pravni lek, pa sud nađe da je presuda nepravilna, ili da nastupanje toga svojstva samo odlože — ako su uložile neosnovan pravni lek, pa ga sud odbije, a napadnutu odluku potvrdi. Neiskorišćavanjem mogućnosti za pobijanje odluke redovnim pravnim lekom, pojedina stranka je samo izgubila jedno svoje procesno ovlašćenje, pa je time samo stvorila jedan od uslova za nastupanje pravnosnažnosti, ali samo — jedan od uslova. I to je sve.

Prema svemu tome, čini mi se, da je sasvim pogrešno, kad se kaže, da je presuda postala formalno pravnosnažna prema onoj stranci koja je propustila da uloži pravni lek, ili koja se pravnog leka odrekla, ili koja je uloženi pravni lek povukla. Takva stranka će samo morati da primi pravnosnažnost presude onog trenutka kad ta pravnosnažnost nastupi, a to će biti — kad otpadne i poslednja mogućnost da se odluka pobija redovnim pravnim lekom.

Na pogrešan zaključak o mogućnosti „jednostrane” ili „deljive” pravnosnažnosti može da navede odredba čl. 334/2 po kojoj „prema strankama presuda ima dejstva tek od dana kad im je dostavljena”. Međutim, — ne treba nikako mešati *dejstva* presude sa *svojstvom* presude koje predstavlja formalna pravnosnažnost.

VII. Dokazivanje formalne pravnosnažnosti

Strankama može biti potrebno da (izvan parnice) dokazuju da je presuda postala pravnosnažna. Recimo, brak je razveden, pa jedna od bivših parničnih stranaka želi da stupi u nov brak; ona to može da učini samo kad izvodom iz matičnih knjiga dokaže, da je raniji brak pravnosnažno razveden, a uopis te činjenice u matičnu knjigu izvršiće matičar kad od parničnog suda dobije pravnosnažnu brakorazvodnu presudu. Ili, presudom je ustanovljeno pravno službenosti na tuženičkovom zemljištu u korist tužioca i tužilac želi da svoje pravo službenosti upiše u zemljišnu knjigu. Službenost je konstituisana kad je presuda postala pravnosnažna, pa će zemljišnoknjižnom sudu morati da se podnese dokaz da je presuda pravnosnažna. Zato će, na zahtev zainteresovane stranke, sudska pisarnica konstatovati na otpravku (overenom prepisu) presude, da je presuda (i kad je) postala pravnosnažna. U praksi se ponekad grešilo, kad se na overeni prepis presude stavljala klauzula: „Ovaj je otpravak izvršan”. Greška dvostruka: prvo, ne bi moglo da bude „izvršan otpravak”, jer samo *presuda* može da bude izvršna, a nije izvršan — prepis presude, izvršna je presuda u materijalnom smislu, presuda kao akt državne vlasti, a ne presuda u formalnom smislu, kao pismeno kojim se onaj akt konstatuje; ali, drugo i još važnije, u takvim situacijama presuda uopšte i ne postaje izvršna, jer je zahtevano preinačenje pravne situacije izvršeno samom pravnosnažnošću presude, pa će se stoga staviti klauzula: „Ova presuda je pravnosnažna”.

VIII. Formalna pravnosnažnost i vanredni pravni lekovi

Formalno pravnosnažne odluke ne mogu da budu izmenjene u parnici u kojoj su donesene, pa makar sadržale i najteže nedostatke. One će biti ukinute, ako se uspe sa vanrednim pravnim lekom. Ali, sama mogućnost upotrebe vanrednog pravnog leka ne sprečava nastupanje formalne pravnosnažnosti (kao što je bio slučaj sa mogućnošću upotrebe redovnog pravnog leka). Vanrednom pravnim leku je cilj da se uklone grube greške koje su mogle da se potkradu i pored sve pažnje, i pored sve brižljivosti u instancionom postupku. Sama apstraktna mogućnost upotrebe vanrednog pravnog leka nema uticaja na nastupanje formalne pravnosnažnosti. Ako se, pak, sa takvim lekom uspe, već nastupela formalna pravnosnažnost nije smetnja za ukidanje nepravilne odluke (*judicium rescindens*) i donošenje nove (*judicium rescisorium*).

IX. Materijalna pravnosnažnost

Pod materijalnom pravnosnažnošću razume se jedno specifično dejstvo formalno pravnosnažne odluke: imperativnost, konačnost i neosporivost utvrđenja sadržanog u odluci — ono što je u odluci utvrđeno, utvrđeno je autoritativno i jednom za svagda. To utvrđenje karakteristično je ne samo za presudu, kao odluku o tužbenom zahtevu, nego i za rešenje kojim se odlučuje o pojedinim procesnim pitanjima. Kad je, naprimer, rešenjem odbačena tužba zbog nepostojanja izvesne procesne pretpostavke, onda je pravnosnažno utvrđeno da je tužba nedopuštena s obzirom na postojeće činjenično stanje (u pogledu procesne pretpostavke u pitanju) i dok takvo činjenično stanje postoji, druga se tužba u istoj pravnoj stvari ne može podići, odnosno, ako se podigne, biće odbačena stoga što joj na putu stoji pravnosnažno rešenje o odbačaju.

Putem građanske parnice pruža se zaštita povređenom ili ugroženom građanskom subjektivnom pravu, i time se, u isti mah, okončava spor između pravnih subjekata i uspostavlja među njima pravni mir kao uslov za dalje normalno razvijanje pravnih odnosa među njima. I zato, donesena odluka, koja je u parnici postala neizmenjiva, mora da bude takva da se ne može izmeniti ni u nekoj drugoj parnici, ako između istih stranaka ostaje isto stanje stvari. Kad bi podlegla stranka mogla iznova da pokreće parnicu koja je jednom pravnosnažno okončana, onda spor među strankama ustvari nikad ne bi ni prestao. Jednom izrečena odluka treba da bude postojana — da bi pravni saobraćaj mogao dalje da se planski razvija. Sem toga, kad bi okončana parnica mogla iznova da se pokreće, postojala bi opasnost protivrečnih odluka, a to bi čitavu ustanovu parnice činilo besmislenim i dovodilo u pitanje ugled pravosuđa. I zato, kad presuda postane formalno pravnosnažna, tj. kad su iscrpene normalne mogućnosti za preispitivanje njene valjanosti u okviru iste parnice, isključen je svaki napad na nju u jednoj novoj parnici po istom pravnom pitanju između istih stranaka: sudu se zabranjuje da u jednoj novoj parnici iznova meritorno raspravlja i odlučuje o pravnoj stvari o kojoj postoji formalno pravnosnažna

presuda; sem toga, sudu se nalaže, da u jednoj novoj parnici, u kojoj bi se pojavilo kao prejudicijelno pravno pitanje o kojem već postoji formalno pravnosnažna odluka, raniju pravnosnažnu odluku naprosto uzme u podlogu odluke o glavnoj stvari koja će se u toj drugoj parnici doneti. Prema tome, materijalna pravnosnažnost znači:

a) sadržina formalno pravnosnažne odluke je za stranke merodavna i u budućim njihovim pravnim odnosima, bilo da je odnos istovetan sa ranije presuđenim ili, pak, da se u novom odnosu javlja pojedino pravno pitanje koje je istovetno sa ranije pravnosnažno presuđenim, i

b) svaki je sud u docnijoj parnici vezan za odluku u ranijoj pravnosnažnoj presudi o istoj pravnoj stvari između, istih stranaka, pa o jednom pravnosnažno presuđenom pravnom pitanju ne sme iznova da odlučuje, ili

c) materijalna pravnosnažnost predstavlja merodavnost za stranke, osiguranu vezanošću svakog docnijeg suda za raniju odluku koja je postala formalno pravnosnažna.

Dejstva materijalne pravnosnažnosti pokazuju se u svakoj docnijoj parnici između istih stranaka, čim je pravna posledica, o kojoj je pravnosnažno odlučeno, postala od značaja za odluku u toj drugoj parnici.

Materijalna pravnosnažnost, u smislu autoritativnosti i neizmenjivosti utvrđenja sadržanog u (formalno pravnosnažnoj) odluci jeste dejstvo koje se ispoljava kad se u jednom novom postupku pojavi kao sporno neko pravno pitanje o kojem je ranije odlučeno, svejedno, da li se javlja kao glavno ili kao prejudicijelno: jednom pravnosnažno rešeno pravno pitanje ne može biti predmet ponovnog raspravljanja i odlučivanja, pa ako je ono predmet glavnog zahteva, zahtev će biti odbačen kao nedopušten, a ako je ono od prejudicijelnog značaja za rešenje o glavnom pitanju, onda će rešenje iz postojeće ranije, pravnosnažne, odluke biti naprosto uzeto u predlogu nove odluke. U praksi je pravnosnažnost naročito značajna u ovoj drugoj hipotezi, jer se tada ispoljava kao naročito efikasna: svako njoj protivno tvrđenje ostaje bezuspešno, jer se njegova osnovanost uopšte i ne ispituje, protivnik se od njega uspešno brani pozivanjem na pravnosnažnost utvrđenja, a svako njoj saobražno tvrđenje ne potrebuje više nikakvo dokazivanje, niti pak od protivnika može sa uspehom da bude osporeno.

Imperativnost, konačnost, neosporivost i neizmenjivost jesu dejstva pravnosnažnosti u kojima je sadržano i opravdanje ove ustanove. Vođenjem parnice teži se, između ostalog, i cilju, da se ono što je između stranaka bilo sporno učini nespornim jednom za svagda, pa da se na taj način za budućnost uspostavi izvesnost i sigurnost u njihovim pravnim odnosima, što treba da obezbedi i dalje normalno razvijanje pravno-poslovnog saobraćaja. Pravnosnažnost nije institut zasnovan na logici, nego na utilitarnosti (Satta, Diritto processuale civile, str. 178).

Dejstvo materijalne pravnosnažnosti naziva se još i dejstvo utvrđenja: kad je sud tužbu usvojio, time je autoritativno utvrdio da postoji tužbeni zahtev koji je tužilac postavio; kada je sud tužbu od-

bio, time je utvrđeno da tužbeni zahtev ne posoji. Takvo utvrđenje sadržano je i u rešenju kojim se tužba odbacuje: utvrđuje se, da usled nedostatka procesnih pretpostavki zahtev za zaštitu prava ne može da bude usvojen.

X. Teorija pravnosnažnosti

Izraz „pravnosnažnost“ prevod je nemačke reči *Rechtskraft*. Termin je rimskog prava *res judicata*. Idući za njim, Francuzi govore o *chose jugée*, a Italijani o *cosa giudicata*. Dakle, o presuđenoj stvari. I teorija o pravnosnažnosti je teorija o presuđenoj stvari, o njenom dejstvu na polju materijalnog prava i na polju procesnog prava.

Pravnosnažnom presudom rešeno je jedno konkretno pravno pitanje u međusobnom odnosu stranaka, koje je tužbom bilo izneseno pred sud, i stranke ima izreku suda da se povinuju u budućnosti, na taj način što će svoje ponašanje saobraziti sudskom izreku.

„Presuđena stvar“ sadrži izmirenje sudske i zakonodavčeve zapovesti: sudija presuđuje, to jest utvrđuje šta je u jednom konkretnom slučaju saobrazno pravu, kakvo treba u tom slučaju da bude konkretno ponašanje stranaka da bi odgovaralo objektivnom pravu, a zakonodavac naređuje, da regulisanje pravnog odnosa, kako je izrečeno u presudi, *važi* onako isto kao i regulisanje zakonom, kao da je sam zakonodavac za taj konkretni slučaj tako naredio. Kao što se na području obligacionog prava kaže, da „ugovor predstavlja zakon za ugovorne strane“ (u granicama slobode ugovaranja), tako isto se kaže, da na terenu procesnog prava presuđena stvar predstavlja zakon za parnične stranke — *res judicata jus facit inter partes*. A materijalnopravna teorija pravnosnažnosti proširiće važnost toga pravila i na buduće materijalnopravne odnose lica koja su pravnosnažnošću presude obuhvaćena.

Da bi se u potpunosti razumelo dejstvo presuđene stvari, treba ovu instituciju posmatrati u okviru opšte teorije o pravnoj zapovesti, odnosno u okviru teorije o izvorima prava, jer se samo otuda mogu dobiti objašnjenja o tome kako se presuđena stvar uklapa u sistem opštih i posebnih zapovesti koje u svome skupu sačinjavaju pravni poredak (Carnelutti, Istituzioni, 5 ed., no 78 i sl). I baš na pitanju važenja presuđene stvari teorija procesa se najtešnje povezuje sa opštom teorijom prava: za potpuno važenje ili ostvarivanje (objektivnog) prava potrebne su, pored opštih zapovesti sadržanih u pravnom pravilu, još i komplementarne ili posebne zapovesti sadržane u sudskoj odluci koja je postala — presuđena stvar, jer pravno pravilo je, u krajnjoj liniji, oživotvoreno u materijalnoj pravnosnažnosti sudske odluke (Pollak, Zivilprozessrecht, I, str. 530).

Po svojoj nameni, zapovest sadržana u presudi ne stvara nikakav nov građanskopravni odnos (sa izuzetkom pravopreinačavanih presuda), već samo utvrđuje da postoji jedan pravni odnos koji je i pre presude postojao, ili da jedan takav odnos ne postoji, jer nije ni pre presude postojao. To utvrđenje je autoritativno, što znači važi isto onako, kao da je u samom zakonu za konkretan slučaj tako od-

ređeno. Između zakonske zapovesti i sudskog izreka je razlika u tome, što zakonsko pravilo važi za čitav niz slučajeva ili, opštije rečeno, za sve slučajeve koji po svojim činjeničnim obeležjima potpadaju pod pravilo, dok sudski izrek važi samo za presuđen konkretni slučaj, jer samo za utvrđeno konkretno stanje stvari konkretizuje onu zapovest koja je za određenu vrstu pravnih odnosa sadržana uopšte i apstraktno u pravnom pravilu.

Po svojo nameni, presuda treba da je saglasna sa vanprocesnom pravnom situacijom: u njoj bi trebalo da je izrečena pravna posledica koja je ispravno izvedena iz ispravno utvrđenog faktičkog stanja spornog pravnog odnosa — pravna posledica koja bi trebalo normalno da je nastupila u normalnom razvoju pravnog odnosa u pitanju, ali koja, eto, nije nastupila, svejedno zašto. Dešava se, međutim, da presuda ne odgovara materijalnopravnom poretku toga pravnog odnosa. Sud je, recimo, neispravno ocenio dokaze, pa je zbog toga i stanje stvari nepravilno utvrdio. Ili je sud neispravno protumačio pravno pravilo koje u konkretnom slučaju valja primeniti, pa je našao da ono za utvrđeno stanje stvari vezuje pravnu posledica koja u stvari važi za sasvim druge činjenice, a ne za one koje su utvrđene kao stanje stvari što je među strankama sporno. Presuda je, dakle, pogrešna zbog pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja ili zbog pogrešne primene materijalnog prava. Ali, i takva, pogrešna presuda, kad stupi u pravnu snagu, postaje konačna i neizmenjiva, utvrđenje u njoj sadržano predstavlja zakon za stranke, a izrečena pravna posledica je merodavna za dalji razvoj njihovog pravnog odnosa. Iza utvrđenja u pravnosnažnoj presudi stoji autoritet države. Ono što je u presudi izrečeno, predstavlja ubuduće, za bivše parnične stranke (a nekad i za druga lica; a nekad i za sve) — pravo. Stranke su dužne da tom i takvom pravu saobraze svoje ponašanje u svojim međusobnim odnosima. Ako presuda sadrži zapovest obaveznom licu da ispuni kakvu činidbu, izvršenje te zapovesti garantovano je, po potrebi, i primenom državne prinude. Za važenje presude ne pita se, da li je pravilna, nego samo — da li je pravnosnažna. Važenje pravnosnažne, a nepravilne presude može da se otkloni samo ako se uspe sa vanrednim pravnim lekom, u ograničenim slučajevima i vremenski ograničeno: ona će prestati da važi kad se ukinu (*judicium rescindens*) i bude zamenjena novom (*judicium rescis-sorium*).

Izreka „*res judicata pro veritate habetur*” obuhvata i činjeničnu podlogu pravnosnažne presude: ako se u jednoj novoj parnici pojavi kao prejudicijelno pitanje koje je već pravnosnažno rešeno u nekoj ranijoj parnici, sud druge parnice neće biti ovlašćen da ispituje, da li doista postoje činjenice na kojima je zasnovana odluka o prejudicijelnom pitanju.

U teoriji se vezanost sudije za pravnosnažnu presudu obrazlaže sa stanovišta materijalnog prava i sa stanovišta procesnog prava.

XII. Materijalnopravna teorija pravnosnažnosti

Materijalnopravna teorija ima u vidu dejstvo pravnosnažne presude na materijalnopravni odnos pravnih subjekata koji su bili stranke u parnici. Kad je presuda ispravna sa gledišta materijalnog prava, to jest sa gledišta materijalnopravne osnovanosti izrečenog utvrđenja, onda je njome samo potvrđeno ono što je među tim subjektima postojalo i pre parnice, dakle i pre presude. Ranije postojećem pravnom osnovu pravnog odnosa u pitanju dodat je samo jedan nov: na primer, ako je obavezno lice ranije dugovalo iz kupoprodajnog ugovora, ono sada, pa ubuduće, duguje i — iz pravnosnažne presude (ex iudicatu). Ako je, pak, pravnosnažnom presudom nepravilno utvrđeno kao da odgovara materijalnom pravu nešto, što u stvari ne odgovara, onda je presudom stvoreno jedno novo pravo koje do presude nije postojalo. I obrnuto: ako je presudom utvrđeno da ne postoji jedno građansko subjektivno pravo koje je pre parnice, i pre presude, postojalo, onda je to subjektivno pravo presudom ugašeno. Sud je jedno (materijalnopravno) *nepravo* pretvorio u *pravo*. Prema tome, neispravna presuda predstavlja jedan osnov postanka ili osnov prestanka građanskog subjektivnog prava. Presuđena stvar znači jedno novo normiranje koje stranke ima da poštuju kao *lex specialis*, koje se supstituiše onom što je ranije postojalo. (Michelli Diritto processuale civile I. str. 292). (I zato su stari govorili, da presuda stvara *ex quadrato rotundum* i *ex rotundo quadratum* — od četvrtastog okruglo i od okruglog četvrtasto).

Materijalnopravna teorija polazi od presude donesene po tužbi za osudu na činidbu (najstariji vid tužbe i najčešća tužba, i danas), pa potpuno realistički konstatuje situaciju stvorenu pogrešnom presudom i njenom pravnosnažnošću: lice koje je po presudi obavezno da ispuni kakvu činidbu, moraće to da učini bez obzira da li je ono pre parnice (pre presude) tu činidbu doista dugovalo ili je nije dugovalo; i obrnuto, lice čija je tužba za osudu na činidbu odbijena, a koje je pre parnice (pre presude) bilo poverilac, izgubilo je svoju tražbinu. Dejstvo neispravne presude (po tužbi za osudu na činidbu) sastoji se, dakle, u tome, da tužilac stiće ili gubi jedno pravo prema tuženiku nezavisno od stvarnog stanja materijalno-pravnog odnosa, koji van parnice između pravnih subjekata u pitanju postoji. Uzmimo primer: tužbu sam zasnovao na tvrđenju da sam tuženome dao na zajam 1.000. —, i za to tvrđenje ponudio sam (lažne) svedoke kojima je sud poverovao, pa je utvrdio da sam ja doista tuženome dao novac na zajam, te da mi tuženik duguje utuženi iznos i osudio ga da mi taj iznos plati; tuženik je iskoristio sve redovne i vanredne pravne lekove, ali je presuda ostala u snazi. Tuženik mi pre presude nije ništa dugovao. Da li mi sada, po pravnosnažnoj presudi, duguje ili ne duguje? Zar ja nisam po presudi stekao jedno pravo koje ranije nišam imao; zar za tuženika nije nastala po presudi jedna pravna obaveza koju on pre presude nije imao? U obrnutom primeru, ako sam ja doista dao tuženom novac na zajam, ali sud utvrdi da zajam ne postoji i moju tužbu odbije, zar ja nisam izgubio jedno pravo koje sam do presude imao? — U takvim situacijama je materijalnopravna teorija pravnosnažnosti na mestu. Ono

što po pravnosnažnoj presudi ima u stvarnom životu da se dogodi, ili što mora da izostane, događa se ili izostaje po pravu, po pravnim pravilima, po pravnome poretku, koji predstavlja važeći životni poredak. Pisci koji ne prihvataju materijalnopravnu teoriju ističu, da ona polazi od jedne sasvim izuzetne hipoteze — od pogrešne presude. I dodaju, da je ona protivna samome cilju parnice, koji se sastoji u tome, da se postojeće materijalno pravo zaštiti, ostvari, a ne u tome, da se presudom stvaraju novi pravni odnosi i nova građanska subjektivna prava, ili da se ranije postojeći odnosi negiraju i ranije postojeća prava gase; cilj presude je da se izreknu pravne posledice koje po materijalnom pravu doista odgovaraju postojećoj životnoj situaciji. Presuda (sa izuzetkom pravopreinačenih presuda) treba pravo da dovede „do evidencije, a ne do egzistencije” (Wach), na taj način, što će pravno tvrđenje tužiočevo kao ispravno potvrditi ili kao neispravno odbiti. Materijalnopravno dejstvo presude je u tome, što ona raščišćava pravnu situaciju koja je do presude bila neizvesna. Stoga je presuda po svojoj prirodi deklaratorna; konstitutivno dejstvo pravopreinačavanih presuda je nešto sasvim različito od materijalne pravnosnažnosti. — Iako to shvatanje izražava ono „što treba da bude”, ne može da se zatvore oči pred onim „što jeste”: pogrešna pravnosnažna presuda ima doista konstitutivno dejstvo, koje primamo kao nešto izuzetno.

Teškoće sa materijalnopravnom teorijom nastaju, kad su u pitanju presude kojima se utvrđuje izvestan pravni položaj jednog lica koji dejstvuje *erga omnes*, kad su u pitanju tako zvana apsolutanas subjektivna prava. Uzmimo, da je presudom prema tuženome Branku utvrđeno da je tužilac Aleksa sopstvenik određene stvari oko koje se parnica vodila. Po jednome starom pravilu, *res iudicata jus non facit nisi inter partes* — presuda dejstvuje (u principu) samo između stranaka. Prema tome, tužilac Aleksa nije mogao po presudi da stekne pravo svojine na stvari u pitanju *erga omnes*, ako to nije bio već pre parnice. Doduše, treća lica, posle te presude, ne mogu više Branka da smatraju sopstvenikom, ali to ne znači da je Aleksa i prema njima vlasnik stvari u pitanju; šta više, svako treće lice može protiv Alekse da pokrene parnicu sa zahtevom da se utvrdi da je ono vlasnik stvari u pitanju, a tužbi kojom se ta (nova) parnica pokreće neće stajati na putu presuda donesena u parnici između Alekse i Branka. Tom presudom je samo utvrđeno da je Aleksa sopstvenik u odnosu prema Branku, ali nije stvoren nov pravni osnov, po kome bi Aleksa pribavio svojinu *erga omnes*.

Objektivno pravo predstavlja jedan životni poredak po kojem ljudi ima da se upravljaju u svojim međusobnim životnim odnosima. Kad se postavi pitanje o tome, da li jedno određeno ponašanje odgovara ili ne odgovara pravu, o tome može da donese svoj sud svaki čovek koji razmišlja o ljudskim odnosima, i koji pritom izražava svoje subjektivno mišljenje, a ono ima veću ili manju uverljivost, već prema argumentima na kojima se zasniva. Ali, kad je sud o tome izrečen pravnosnažnom presudom, onda iza toga suda stoji državni autoritet, pa je po tome autoritetu obavezan za učesnike pravnog odnosa u pitanju. Kad su se stranke u parnici o tome izjašnjavale, one su postavljale svoja pravna tvrđenja, koja je protivnik mogao da osporava. Kad je

pak sud doneo presudu i presuda postala pravnosnažna, onda je sud *autoritativno utvrdio* da jedan pravni odnos sa jednom određenom sadržinom postoji, ili da takav odnos ne postoji, pa je to utvrđenje za učesnike u dotadašnjem sporu postalo jednom za svagda nesporno, jer se presudi bezuslovno duguje uvaženje i poslušnost — bez obzira na njenu materijalnu i materijalnopravnu ispravnost — od trenutka kad je postala formalno pravnosnažna. Presuda je faktor koji u konkretnom slučaju opredeljuje životni poredak: za stranke je merodavno pravo — ono što je u presudi kao pravo utvrđeno.

XIII. Procesna teorija pravnosnažnosti

Ostavlja se po strani pitanje, da li presuda utiče ili ne utiče na materijalnopravnu situaciju stranaka. Sa procesnog stanovišta je od značaja jedino, da se odredi, kakav uticaj ima pravnosnažna presuda na buduću parnicu koja bi se pokrenula o istoj pravnoj stvari između istih stranaka: drugi sud biće vezan sadržinom ranije presude.

Procesna teorija pravnosnažnosti javlja se u dve varijante: — po jednoj, sud je u drugoj parnici vezan sadržinom ranije pravnosnažne presude, tako da od nje ne sme da odstupa, tj. mora da odluči isto onako kako je ranije bilo odlučeno;

— po drugoj, vođenje nove parnice i donošenje nove presude je isključeno — *ne bis in idem* — pa će stoga tužba u istoj pravnoj stvari biti odbačena. (Ovo stanovište prihvaćeno je odredbom čl. 333/2 Zpp).

Presuda ima u načelu deklaratoran karakter. Kad se izuzmu pravopreinačavne presude, zadatak parnice i presude nije da stvara nova ili da ukida postojeća prava, već samo da utvrdi ono što po materijalnom pravu postoji i, po potrebi (kad po materijalnom pravu postoji zahtev za činidbu, s jedne, i obaveza na činidbu s druge strane), da formuliše konkretnu zapovest za ispunjenje činidbe. Prema tome, i dejstvo pravnosnažne presude sastoji se, u načelu, u otklanjanju svake sumnje o postojanju i sadržini jednog pravnog odnosa, prava ili zahteva, oko kojih je do presude postojao spor. Zbog toga je neispravno shvatanje, da poverilac ima zahtev „iz presude”, pa je neispravna i formula u osuđujućoj presudi (koju često susrećemo kod naših sudova): „*sud obavezuje* tuženika, da tužiocu plati 1.000. — dinara na ime povraćaja zajma”. Naime, nije presuda stvorila tužiočev zahtev, ni tuženikovu obavezu, već su taj zahtev i ta obaveza postojali još pre presude, pa je sud to autoritativno utvrdio, i na osnovu toga izdao zapovest dužniku za plaćanje duga, a nije tek sud „dužnika obavezao”, jer se dužnik bio obavezao još sklopljenim ugovorom o zajmu. (Pravilna je upotreba izraza u čl. 326/1 i 328/1; pogrešna u čl. 326/2 i 326/3 i 3; „*sud obavezuje* tuženoga na činidbe koje nisu dospele”). Može se desiti da, uprkos zabrani sadržanoj u čl. 333/2 sud otvori postupak po tužbi u jednoj pravnoj stvari u kojoj je već izrečena pravnosnažna presuda: tuženik nije istakao prigovor presuđene stvari, a sudu nije bilo po službenoj dužnosti poznato da je stvar presuđena. Kad se sada, u novoj parnici donese nova presuda o istoj pravnoj stvari i ona postane pravnosnažna,

ona stiče sva dejstva koja po zakonu pripadaju pravnosnažnoj presudi. Ta dejstva će moći da se otklone putem ponavljanja postupka; postupak koji je odlukom suda pravnosnažno završen može se po predlogu stranke ponoviti, ako stranka stekne mogućnost da upotrebi pravnosnažnu odluku suda koja je ranije među istim strankama donesena o istom zahtevu (čl. 421 t. 7). Razume se, samo u roku u kojem se ponavljanje postupka može po zakonu tražiti. Ako se taj rok propusti, imaćemo dve pravnosnažne presude o istoj pravnoj stvari među istim strankama. Pitanje je: koja će od njih važiti (one mogu biti međusobno različite)? Zakon pitanje ne rešava. Među piscima mišljenja podeljena. Ja se pridružujem onima koji se izjašnjavaju za važnost druge presude; argument vidim u istom principu po kojem se rešava sukob između dva (jednog ranijeg i jednog docnijeg) zakona o istom pitanju ili o istoj materiji: kao što *lex posterior derogat priori*, tako treba i docnija odluka da važi nasuprot ranijoj, jer je i presuda — zakon za stranke.

Prigovor *presuđenje stvari* stupa na mesto prigovora *toka parnice*: kao što o istom predmetu ne treba *jednovremeno* da se vode dve parnice, tako isto ne treba da se vode ni jedna za drugom. No prigovor presuđene stvari (odnosno pravnosnažnost) ima dalekosežnije dejstvo nego tok parnice, jer je pravnosnažnost od značaja i u dvema parnicama sa različitim predmetom spora, gde prigovor toka parnice ne može da se istakne. U stvari, i nije u pitanju pravi prigovor: na pravnosnažnu odluku pazi se po službenoj dužnosti („Sud tokom celog postupka po službenoj dužnosti pazi da li je stvar pravnosnažno presuđena, i ako utvrdi da je parnica pokrenuta o zahtevu o kojem je već pravnosnažno odlučeno, odbaciće tužbu” — čl. 333/2 Zpp), jer ustanova pravnosnažnosti nije samo u interesu pojedine stranke, već u interesu uređenog pravosuđa i pravnog mira uopšte, (Lent-Jauering, Zivilprozessrecht, str. 177), već i stoga, da bi se sprečile protivrečne pravnosnažne odluke, koje predstavljaju bankrotstvo pravosuđa. Stranka može da se koristi pravnosnažnošću ne samo u vidu prigovora, radi odbrane, nego i pozitivno: radi podupiranja jednog pravnog tvrđenja, i upravo tu se pokazuje kao praktično značajna. I ustanova međupredloga za utvrđenje nalazi svoj smisao uglavnom u toj pozitivnoj mogućnosti za iskorišćenje pravnosnažnosti. (Lent-Jauering, Zivilprozessrecht, str. 178).

XIV. Dejstvo presude koja se vezuje za pravnosnažnost

— ali koja valja od pravnosnažnosti razlikovati:

1° *Izvršnost*. Izvršne postaju samo presude kojima se tuženiku nalaže ispunjenje kakve činidbe. Kod presuda, pravnosnažnost je pretpostavka izvršnosti: izvršne postaju pravnosnažne presude po proteku paricionog roka. Valja napomenuti, da je pravnosnažnost, po pravilu, pretpostavka i za izvršnost rešenja, ali ima rešenja kod kojih žalba ne zadržava izvršenje, što znači da su izvršna pre nego što postanu pravnosnažna. Takva su, naprimer, rešenje kojim se stranci nalaže da svedoku plati određeni iznos na ime naknade svedočkih troškova ili rešenje o novčanoj kazni zbog povrede reda.

2° *Preobražajno dejstvo*. Imaju ga pravopreinačavne presude: kad postane pravnosnažna presuda kojom je usvojen tužbeni zahtev, samim tim izvršena je zahtevana pravna promena — zasnovano je, promenjeno ili ukinuto neko pravo ili neki pravni odnos. Nastupela pravna promena dejstvuje *erga omnes*, isto onako kao što dejstvuje i pravna promena zasnovana pravnim poslom, pa se činjenica pravne promene više ne može osporavati kad je presuda postala pravnosnažna.

3° *Dejstvo presude kao pravne činjenice*. To je takozvano refleksno dejstvo presude. Nije u pitanju pravna posledica izrečena presudom, nego sam fakt da postoji presuda određene sadržine koja je pravnosnažna. Tako, naprimer, kad je pravnosnažnom presudom utvrđen jedan zahtev za činidbu, onda zastarelost tako utvrđenog zahteva počinje da teče od trenutka kad je presuda postala pravnosnažna, a rok zastarelosti tako utvrđenog potraživanja iznosi 10 godina, bez obzira što je, eventualno, pre presude zastarelost potraživanja iznosila kraće vreme.

XV. Koje odluke mogu da postanu pravnosnažne

1° Pravnosnažne postaju odluke domaćih sudova; pravnosnažnost stranih odluka cení se po stranom zakonu u vezi sa priznavanjem tih odluka.

2° Sve presude postaju pravnosnažne.

3° I rešenja mogu da postanu pravnosnažna, osim rešenja o upravljanju postupkom. Zakon to za rešenja ne kaže izrično kao za presude ali govori o vezanosti suda za svoje rešenje, a na više mesta pominje „pravnosnažno rešenje”. Za pravnosnažnost rešenja govore, u načelu, isti razlozi kao i za pravnosnažnost presude. Recimo, kad se rešenjem odbaci tužba zbog nedostatka parnične sposobnosti tužioca ili tuženika, ili zbog nedopustivosti redovnog pravnog puta, onda bi bilo protivno načelu procesne ekonomije, da se dozvoli ponovno raspravljanje i odlučivanje o istom pitanju — *ukoliko se stanje stvari u međuvremenu nije izmenio*, jer u tome slučaju više ne bi bila *eadem res*.

4° I neke dispozitivne stranačke radnje imaju po zakonu isto dejstvo kao i pravnosnažne sudske odluke: odricanje od tužbenog zahteva i sudsko poravnanje — odbaciće se tužba o predmetu u kojem se tužilac, u nekoj ranijoj parnici, odrekao tužbenog zahteva ili su se stranke pred sudom poravnale (čl. 288/2 Zpp).

(nastavak u sledećem broju Zbornika)